

ГАВРИЛЮК
Світлана

**УЧАСТЬ АРХІТЕКТОРА
ГРИГОРІЯ ЛОГВИНА
У ВИВЧЕННІ
ТА ЗБЕРЕЖЕННІ
ПАМ'ЯТОК
ВОЛИНСЬКОЇ
ОБЛАСТІ**

м. Луцьк

У контексті сучасних пам'яткознавчих студій помітно зростає інтерес до знакових постатей, які зробили вагомий внесок у вивчення та збереження пам'яток в українських землях. Творчий і науковий доробок багатьох із них й досі залишається мало дослідженим. До таких особистостей належить Григорій Никонович Логвин (1910–2001) – український архітектор, художник, мистецтвознавець, Заслужений діяч мистецтв України (1996 р.), Заслужений архітектор України (1999 р.), Почесний член Української академії архітектури [13, 255]. У науковому доробку Г. Логвина – десятки монографій, альбомів, популярних видань, присвячених українському середньовічному живопису. Кожна його книга, як і кожна стаття (а їх опубліковано близько 250, не рахуючи газетних), викликають жваве зацікавлення як шанувальників української культури, «так і душителів української культури» [17]. Практично усі книги Г. Логвина ілюстровані авторськими світлинами. Він був також визнаним фахівцями акварелістом, залишив після себе унікальні малярські твори.

Г. Логвин – автор розділів у фундаментальних колективних монографіях «Нариси історії архітектури Української РСР: Дожовтневий період» (1957 р.), «Історія українського мистецтва» в 6 т. (1967 р., т. 2), «Історія мистецтва народів СРСР: Мистецтво XIV–XVI століть» (1974 р., т. 3), «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» (1983–1986 рр.), ін. [18, 15–16; 3, 11]. Вчений вивчав українську архітектуру, малярство, графіку, скульптуру, особливу увагу приділяв українському мистецтву та архітектурі доби бароко, розвитку архітектурно-мистецьких шкіл у XVII–XVIII ст. Остання праця Г. Логвина присвячена Софійському собору в Києві. У ній проаналізовано особливості почерку

майстрів мозаїк та фресок сакральної пам'ятки, обґрунтовано дату спорудження собору – 1017/1019–1030 рр. [13, 255].

Г. Логвин – автор та співавтор книг «Чигирин. Суботів. Архітектурно-історичний нарис» (1954 р.), «Киево-Печерская лавра» (1958 р.), «Киев» (видань 1960 р., 1967 р., 1982 р.), «Українське мистецтво XIV – першої половини XVII ст.» (1963 р., у співавторстві), «Чернигов. Новгород-Сиверский. Глухов. Путивль» (1965 р., 1980 р.), «По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки» (1968 р.), альбому «Софія Київська» (1971 р.), «З глибин. Давня книжкова мініатюра XI–XVIII століть» (1974 р., 1977 р.; українською і англійською мовами), «Украинские Карпаты» (1973 р.), «Український середньовічний живопис» (1976 р., у співавторстві), довідника-путівника «Украина и Молдавия» (1982 р., 1987 р.), «З глибин. Граюри українських стародруків XVI–XVIII ст.» (1990 р.) та ін. [18, 14–15; 15; 14]. Працю вченого «По Україні: стародавні мистецькі пам'ятки» [12] рецензент М. Воронін назвав «енциклопедією українського мистецтва», а його книги «Софія Київська», «Київ», «Українські Карпати», «Чернігів», «Новгород-Северський» та інші відразу після опублікування ставали бібліографічною рідкістю [17]. Усі згадані вище наукові праці, в написанні яких брав участь Г. Логвин, й нині є актуальними та складають основу українського архітектурознавства як вагомого складника української культури. Український архітектор В. Вечерський, який знав Г. Логвина майже 20 років і присвятив діяльності вченого низку статей [6; 2; 5; 3; 4; 7], писав, що Г. Логвин був видатним українським мистецтвознавцем та істориком архітектури, «феномен» якого ще до кінця не усвідомлений [3, 5].

Народився Г. Логвин 22 травня 1910 р. у с. Косівка нині Кіровоградської області (у той час – Олександрійського повіту Херсонської губернії). Навчався в семирічній школі в м. Олександрія та сільськогосподарській школі в с. Шамівка Знаменського району, яку успішно закінчив у 1929 р. Працював агротехніком і навіть головою колгоспу. У 1931–1936 рр. студент за спеціальністю «архітектура» Харківського художнього інституту, який у 1934 р.

перейменовано у Харківський інститут інженерів комунального господарства. У 1938–1941 рр. навчався в московському інституті образотворчих мистецтв, де отримав кваліфікацію художника [13, 255]. У 1946–1947 рр. Г. Логвин аспірант Академії архітектури УРСР (науковий керівник П. Юрченко, тема кандидатської дисертації – «Архітектурний комплекс в Зимно», яку успішно захистив у 1948 р.) [18, 8]. У своїй дисертації автор переконливо довів, що в XV ст. в Україні сформувався особливий тип сакральньо-фортифікаційних споруд («оборонних церков») і відбулося перенесення дерев'яної конструкції залому в мурування, що мало вирішальне значення для подальшого розвитку української архітектури. Мандрівки Волиню, вивчення пам'яток архітектури краю, їх ґрунтовне обстеження, обмірювання, фотографування і змальовування зробили свою справу: Григорій Логвин назавжди прикипів до пам'яток архітектури і мистецтва, до історії архітектури й мистецтвознавства. До проєктної практики він уже не повертався [3, 7]. Від 1947 р. до останніх днів життя Г. Логвин працював науковим співробітником Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування в Києві [13, 255].

У 1968 р. дослідник отримав науковий ступінь доктора мистецтвознавства, захистивши дисертацію на тему «Українське мистецтво (Походження передвідродження). 1240–1540 рр.». У ній досліджувалися становлення й тенденції розвитку українського мистецтва, яке ґрунтувалося на засадах естетики європейського Передвідродження і стало провісником гуманістичного мистецтва українського Відродження XVI–XVII ст. Після захисту дисертації, працюючи в науково-дослідній установі, прагнув читати лекції студентам Київського художнього інституту, однак президент Академії архітектури В. Заболотний не підписував такої згоди, мотивуючи завантаженням науковою роботою, а насправді, очевидно, такі відмови носили політичне забарвлення [18, 9].

Помітне місце у науковій спадщині Г. Логвина посідали пам'ятки Волині. Так, у 1950 р. за результатами досліджень архітектурного комплексу Зимненського Святогірського монастиря він опу-

блікував наукову статтю [10]. Вчений ретельно вивчав архітектурні особливості Луцького замку та Василівської церкви-ротонди у Володимирі, присвятив цим пам'яткам спеціальні статті [18, 17].

Доктор мистецтвознавства Г. Логвин досліджував Михайлівський храм у с. Білосток на Волині і вважав його початком тієї лінії української архітектури, яка призвела до створення таких шедеврів гетьманського бароко, як Спасо-Преображенський собор у Мгарі, Троїцький у Чернігові, Військовий Микільський та Богоявленський у Києві (два останні знищені комуністичною владою у 1930-х рр.). Очевидно, вчений мав рацію, оскільки зодчі Михайлівської церкви вперше в історії Української церкви сполучили давньоруську хрестовокупольну планувальну схему із народною, тридільною. І хоча порівняно із пізнішими бароковими шедеврами церква виглядає досить скромно, вона справляє воістину незабутнє враження на кожного, хто спостерігає її по-волинському присадкуватий силует за залишками валів і ровів давнього монастиря-фортеці. Фундатор храму Семен Гулевич (зі славного шляхетського роду, причетного й до заснування Києво-Могилянської академії) не лише збудував святиню і заповів їй триматися православної віри, а й сам постригся в монахи з іменем Сильвестр і став першим ігуменом нової обителі. Згодом його висвятили на єпископа Перемишлянського та Самбірського та до кінця своїх днів (помер у 1646 р.) він опікувався своїм дітищем [19].

Особливе явище в національному сакральному мистецтві України належить волинській іконі. Г. Логвин упродовж кількох десятиліть досліджував особливості іконографії та технології, атрибуції та реставрації ікон волинської малярської школи. Так, у 1950-х – 1960-х рр. вчений брав участь в експедиціях з виявлення нових пам'яток культової архітектури Волині, а також пов'язаних з ними творів монументального і станкового живопису та скульптури [9, 10]. Під час таких експедицій було врятовано чимало безцінних творів сакрального мистецтва. Зокрема, у другій половині 1950-х – 1960-х рр. наукові співробітники відділу дореволюційного мистецтва нині Національного художнього музею України в Ки-

еві Лариса Членова і Людмила Міляєва, а також архітектор Григорій Логвин привезли у музей десятки давніх ікон з волинських сіл Низкиничі, Радехів, Коритне [16]. У той час мистецтвознавиці Л. Міляєва та Л. Членова, розробивши концепцію оновленої експозиції музею, прагнули значно ширше представити стародавнє мистецтво, зокрема, колекцію ікон.

Однією з ікон, виявлених у 1962 р. Г. Логвиним та Л. Міляєвою у Покровському храмі м. Луцька та відвезеною до Києва з метою її вивчення, збереження та експонування, став образ «Волинська Богородиця». У цей час дослідники брали участь в експедиції, учасники якої оглядали сакральні споруди Волинської області (діючі й ті, що стояли пустою або використовувалися для господарських потреб) перед новою хвилею нищення церков, ініційованою комуністичною владою. В Покровській церкві м. Луцька дослідники звернули увагу на темну ікону у вівтарі. Надто стара дошка й нашарування фарб свідчили про те, що твір сакрального мистецтва має давню історію. Проведене згодом детальне дослідження показало, що ікона представляє місцеву, волинську школу малярства, яка орієнтувалася на візантійські зразки. Г. Логвин датував ікону Волинської Богородиці кінцем XIII – початком XIV ст. Наукову реставрацію сакральної пам'ятки провів М. Перцев – реставратор темперного живопису. Він зняв зайві нашарування фарб, зміцнив паволоку, нанесену на дошку, виготовлену з липи, відновив втрачені кути без покриття їх фарбами. Проведена реставрація вдихнула в малярський твір нове життя. Нині ікона «Волинська Богородиця» експонується у Національному художнього музеї України в Києві.

Дослідження Г. Логвиним пам'яток українського сакрального мистецтва доби пізнього Середньовіччя давали підстави вже у 1960–1970-х рр. характеризувати цей період як новий етап розвитку національної мистецької традиції. Дослідник українського іконопису В. Александрович відзначає, що з-поміж волинських ікон кінця XV – першої половини XVI ст. першою відкрито й залучено до наукового обігу ікону «Богородиця», виявлену в церкві апостола Луки в с. Доросині на Волині [1, 28]. Цей твір сакрального

мистецтва Волині, який нині експонується в Олеському замку на Львівщині, обстежував на початку 1970-х рр. Г. Логвин. У статті, опублікованій в журналі «Образотворче мистецтво» у 1972 р., вчений так описував цю пам'ятку : «Срібне рельєфне тло і ковчег оздоблені рослинним орнаментом, скомбінованим з геометричними елементами, які можна спостерігати в оздобах рукописів та ікон пізнього XV століття. І хоч за стилем ікона з Доросині відрізняється від Волинської Богоматері, однак між ними є й певна спорідненість, яка виявляється у виразі великих очей» – зазначав Г. Логвин [11, 24–25].

Далі він продовжував: «Очевидно, на Волині культивувався своєрідний тип ікони Богоматері, пов'язаний з типом Єлеуси XII століття, який представлений Володимирською Богоматір'ю. Однак силует зображення і загальний лад ікони з Доросині зовсім самобутні й неповторні, починаючи від композиції добре пристосованої до видовженого прямокутного формату дошки, що його майстер вдало використав при створенні поетичного і лірично-трагічного образу. Лінії складок одягу і силуету полонять зір глядача і владно спрямовують його до найважливішого акценту – голови Богородиці, до якої голубиться дитина, ніжно притуливши голівку до щок матері, а ручками охопивши її шию. Живопис ікони відзначається витонченою гармонією жовтогарячих, попелясто-синіх, блакитно-зелених і червоних кольорів та тепло-коричневої санкирі і рельєфного посрібленого тла. Об'єм – зокрема обличчя – моделюється без допомоги штрихів-пробілів («движків»), а виключно поступовим переходом від освітлених до затінених частин. Ця малярська манера продовжує тенденції, відзначені нами у фресках Люблінської каплиці, які дійдуть свого завершення в кінці XVI століття у пам'ятках українського ренесансного живопису» [11, 24–25].

Наголосимо, що з середини 1970-х рр. дослідники часто зверталися до цього образу як одного з небагатьох ранніх зразків релігійного малярства пізньосередньовічної Волині. Проте цей інтерес, зрозуміло, що з ідеологічних причин, здебільшого не виходив за рамки згадок [1, 28, 33].

Ще в 1957 р. Г. Логвин у виступив з ініціативою створення Музею народної архітектури та побуту України в с. Пирогово поблизу Києва, опублікувавши статтю в газеті «Літературна Україна»; був одним з організаторів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОPIK) [18, 10]. Щодо діяльності як члена УТОPIK, то в Державному архіві Волинської області збереглися документи, які засвідчують увагу Г. Логвина до об'єктів культурної спадщини Волині.

Так, у 1968 р. одне із засідань правління УТОPIK відбувалося у Луцьку і присвячувалося питанням збереження архітектурних пам'яток Волинської області. Зокрема, художник О. Байдуков, який очолював секцію образотворчого і народного мистецтва Волинської організації УТОPIK, відстоював позицію про важливість догляду за всіма наявними в області пам'ятками архітектури, а не вибіркову їх охорону. Він вважав, що необхідно вчасно проводити поточний ремонт об'єктів архітектурної спадщини, не допускати повного руйнування давніх будівель [8, арк. 7, 34].

У гострій дискусії з приводу піднятого питання взяв участь і Г. Логвин, який був заступником голови громадської інспекції УТОPIK і періодично виїздив у різні області України для допомоги місцевим організаціям в обстеженні і взятті на облік об'єктів культурної спадщини [8, арк. 29]. Вчений наголосив, що він любить Волинь, адже з пам'яток Волині розпочиналася його наукова кар'єра. І от зараз, під час обстеження пам'яток архітектури Волині і вивчення питання щодо їх охорони він прийшов до висновку, що не цінується по-справжньому волинське мистецтво. Г. Логвин говорив: «Волинь багата пам'ятками архітектури XII ст., особливо цінні серед них дерев'яні споруди. В 1240 р. під час татаро-монгольської навали в середній частині країни були знищені майже всі пам'ятки архітектури і лише на Волині збереглися пам'ятники XII ст. І ці пам'ятники дуже своєрідні. Наприклад, дерев'яна церква в с. Борочичах зовсім невелика, але збудована вона так, що коли знаходишся в середині, то здається, що останній купол недосягаємий, що він знаходиться дуже високо. Цей мистецький ефект досягаєть-

ся за допомогою 3-купольної системи. Дуже цінна церква Троїцька в с. Зимно. На Волині взагалі дуже багато прекрасних пам'ятників архітектури. І наша задача – не тільки їх охороняти, але й дослідити» [8, арк. 29–30].

Г. Логвин інформував, що влітку і восени 1968 р. представникам УТОПК вдалося об'їхати близько чотирьох десятків населених пунктів Волині і оглянути наявні там пам'ятки. «Всі ці пам'ятники стародавні. В багатьох з них є стародавні ікони, стародруки, цінність яких ще не визначена» [8, арк. 30]. Далі мистецтвознавець наголошував, що важливо поставити перед собою наступні завдання: 1) суцільне обстеження пам'яток старовини. Майже в кожній церкві є стародруки, давні ікони, рідкісні ювелірні вироби. Взяття на облік цих рідкісних речей він визначив як найперше завдання; 2) відведення охоронних зон навколо пам'яток; 3) важливо встановити догляд за пам'ятками архітектури. Наприклад, навколо Охлопівської церкви нема канавки для стоку води, а церква знаходиться нижче, ніж насип навколо церкви. Тому під час дощу вода біжить під церкву, потрапляє в приміщення. На стінах церкви є фрески, які від води руйнуються, тріскаються. В с. Борочиче церква закрита, не діє. Ключі від неї знаходяться у голови сільської ради. Ні голова, ні хто інший не веде нагляду за станом споруди, а тому вона руйнується: скло у вікнах вибите, тут поселилися голуби.

Г. Логвин наголосив, що не можна дозволяти використовувати пам'ятки архітектури установам, які сприяють їх руйнуванню (базам, майстерням), а також потрібно ширше пропагувати історію і значимість пам'яток архітектури, що посилить краще усвідомлення місцевим населенням ролі таких об'єктів культурної спадщини. У своєму виступі Г. Логвин обґрунтовував необхідність активнішого видання літератури про архітектурні пам'ятки, важливість створення на Волині музею під відкритим небом, а також звернув увагу місцевих членів УТОПК, що «у найближчий час варто добитися дозволу на початок реставраційних робіт таких пам'яток архітектури як кенаса та синагога в м. Луцьку» [8, арк. 30–31].

Далі Г. Логвин наголосив, що секція археологічних пам'яток повинна взяти під контроль всі земляні роботи, чим захистити археологічні пам'ятки від пошкодження та руйнування [8, арк. 31]. На завершення вчений відзначив, що Волинська область визнана областю-заповідником пам'яток архітектури. «І тому ми повинні берегти ці багатства, залишені нам предками, від руйнування і пошкодження. Організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури повинні розгорнути серед населення таку пропаганду пам'ятників архітектури, щоб кожен громадянин усвідомив все значення збереження культурної спадщини нашого народу, допомагав не тільки її зберігати, але й виявляти нові», робити все, «...щоб на цих прекрасних витворах людських рук і розуму виховувалися нові покоління» [8, арк. 31].

У ході засідання правління Волинської організації УТОПІК наприкінці 1968 р. піднімалися питання про відсутність в області фахівців, які можуть визначити цінність пам'ятки, а також необхідності відкриття на Волині реставраційної майстерні. Звучала теза, що деякі голови сільських рад вважають, що якщо вони будуть приділяти увагу збереженню недіючої церкви, то це буде антиатеїстично [8, арк. 34].

Голова громадської інспекції при правлінні Волинської організації УТОПІК О. Блощук висловив думку, що не всі пам'ятки архітектури необхідно брати на облік, а лише після остаточного визначення спеціальною компетентною комісією у справах мистецтва і архітектури, чи є давня будівля пам'яткою. Він вважав, що у цій справі Волині має допомогти Київ. Для цього потрібно якнайшвидше підготувати список архітектурних пам'яток області і вказати їх місцезнаходження [8, арк. 34].

Г. Логвин не погодився з висловленою думкою, що спочатку потрібно визначити цінність пам'ятки, а тоді ставити питання про її збереження та взяття на облік. «Я думаю, що ми зможемо завжди зняти пам'ятку з обліку. А от врятувати пам'ятник архітектури, не взятий вчасно на облік, можна не завжди. Наприклад, в Києві коло цирку стояла церква, ніхто не приділяв їй увагу. А так як вона зава-

жала будівлі, то вчені дали згоду на її знесення. Коли ж почали зносити цю церкву, то раптом виявилось, що це унікальна дерев'яна споруда, якій немає ціни, просто вона була обложена цеглою. Поки виявили, звідки вона тут взялася, будівельники її знесли. Із-за такої халатності пропав прекрасний пам'ятник архітектури» [8, арк. 35]. Тому Г. Логвин закликав докласти усіх зусиль для збереження пам'яток архітектури Волинської області: зберігати всі давні споруди до тієї пори, поки не буде проведено їх детальне обстеження і не встановлено їх цінність [8, арк. 35]. На завершення засідання заступник голови правління Волинської обласної організації УТОПШК Р. Оксенюк підсумував, що рекомендації представників з Києва цінні, їх необхідно взяти до уваги і продовжувати роботу з паспортизації, збереження й охорони пам'яток історії та культури.

Отже, у пам'яткознавчій та пам'яткоохоронній діяльності архітектора, доктора мистецтвознавства Григорія Логвина важливе місце посідали об'єкти культурної спадщини Волині. Особливий інтерес до них він відчув, працюючи над темою кандидатської дисертації, присвяченої архітектурному комплексу Зимненського Святогірського монастиря. Упродовж життя Г. Логвин не раз бував у Волинській області, беручи участь в наукових експедиціях з обстеження архітектурних об'єктів культурної спадщини як співробітник Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування. Саме він разом з Л. Міляєвою, обстежуючи Покровський храм м. Луцька, виявив і врятував для прийдешніх поколінь давню ікону Волинської Богоматері, десятки інших сакральних пам'яток, які згодом вивчав, описував, вводив відомості про них до наукового обігу, сприяв збереженню у непрості часи комуністичної політики атеїзму. Саме Г. Логвин як член УТОПШК у значній мірі формував громадську думку й ініціативу щодо збереження та забезпечення охорони архітектурних пам'яток на теренах України, у тому числі Волині, проводив значну роботу щодо вивчення й популяризації історії та архітектурних особливостей, зокрема, Луцького замку, Василівської церкви-ротонди у Володимирі, храмів Зимненського монастиря, інших сакральних

об'єктів культурної спадщини краю. У складні часи комуністичного режиму по-максимуму відстоював об'єктивність і правдивість в науці, прагнув публікувати власні праці українською мовою (хоча не завжди отримував на це дозвіл).

Водночас, як пише В. Вечерський, Г. Логвин був найвідомішим і найавторитетнішим серед українських мистецтвознавців не в останню чергу завдяки своїй громадянській позиції. Власне через принциповість, об'єктивність у відстоюванні наукових положень, активній проукраїнській спрямованості його не завжди вводили до авторитетних комісій з формування комплексних програм розвитку культури в СРСР, не залучали до діяльності поважних державних інституцій [3, 22–23]. Однак майже десять останніх років життя Г. Логвина судилося працювати у незалежній Україні, отримати високе визнання, ставши у 1992 р. лауреатом Премії імені Михайла Грушевського, у 1993 р. – лауреатом Державної премії України імені Тараса Шевченка, у 1996 р. – отримавши премію американської Фундації Т. і О. Антоновичів [18, 11], ін. Тим не менше внесок Г. Логвина у розвиток українського мистецтвознавства й пам'яткознавства, у тому числі Волині, вивчення та збереження культурної спадщини краю ще потребує ґрунтовного вивчення та узагальнення.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА:

1. Александрович В. Ікона Богородиці Страстної з церкви Апостола Луки в Доросині. *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Науковий збірник. Випуск 10. Матеріали X міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 17 – 19 вересня 2003 року. Луцьк : Надстир'я, 2003. С. 27–35.
2. Вечерський В. В. Він творить «літопис світу». *Людина і влада*. 2000. № 3–4. С. 92–99.
3. Вечерський В. В. Стопіччя Григорія Логвина. С. 5–28. URL: https://spadshina.org.ua/wp-content/uploads/zbirnyk/praci_5_part_0.pdf. (дата звернення: 12.03.2025).
4. Вечерський В. В. Феномен Григорія Логвина: до 100-річчя з дня народження. *Літературна Україна*. 2010. 27 травня.
5. Вечерський В. В. Феномен довгожителя на ниві українського мистецтвознавства. *Українська спадщина: Історико-культурологічні есе*. Київ : Видавництво Інституту проблем сучасного мистецтва. 2004. С. 289–319.

6. Вечерський В. В. Хранитель пам'яті. *Старожитності*. 1990. № 1. С. 6.
7. Вечерський В. Художник науки Григорій Логвин. *Культура і життя*. 2010. № 23–27. С.
8. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3146. Оп.1. Спр. 21. 87 арк.
9. Ковальчук Є. І. Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929 – 2012 роки): Монографія. Луцьк : Волинські старожитності, 2013. 296 с.
10. Логвин Г. Архітектурний комплекс в Зимно. *Архітектурні пам'ятники. Зб. наук. праць*. Київ : Видавництво Академії архітектури УРСР, 1950. С. 90–104.
11. Логвин Г. Живопис Волині XI–XV століть. *Образотворче мистецтво*. 1972. № 1. С. 23–25.
12. Логвин Г. По Україні: стародавні мистецькі пам'ятки. Київ : Мистецтво, 1968. 463 с.
13. Логвин Григорій Никонович. *Енциклопедія історії України*. Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наукова думка», 2009. 790 с.
14. Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис. Київ : Мистецтво, 1976. 26 с.
15. Міляєва Л., Логвин Г. Українське мистецтво XIV – першої половини XVII ст. Київ : Державне видавництво «Мистецтво», 1963. 109 с.
16. Пам'ятки сакрального мистецтва Волині XVI–XVIII ст. із колекції Національного художнього музею України (м. Київ). URL: <https://www.pravoslavivolyni.org.ua/statia/166-vystavka-skarby-zemli-volynskoi> (дата звернення: 20.03.2025).
17. Стех Я. До 110-річчя уродин хранителя української пам'яті Григорія Логвина. URL: <https://ukrpohliad.org/blogs/do-110-richchya-urodyn-hranytelya-ukrayinskoyi-pam-yati-grygoriya-logvyna.html> (дата звернення: 20.03.2025).
18. Теорія та історія архітектури і містобудування: Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування / Редкол.: М. М. Дьомін (голова), А. П. Мардер (заст. голови), А. О. Пучков (відп. секретар) та ін. Вип. 3. На честь Григорія Никоновича Логвина. Київ : НДІТІАМ, 1998. 240 с.
19. Українська церковна архітектура. Волинська область, Луцький район, с. Білосток. Михайлівська церква. URL: <https://parafia.org.ua/UCA/church/myhajlivska-tserkva-12> (дата звернення: 20.03.2025).